

БЕЗПЕКОВО-ОБОРОННІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Андрій Тюшка,

*здобувач кафедри міжнародних відносин
і дипломатичної служби
факультету міжнародних відносин
Львівського національного університету
імені Івана Франка*

Стаття відстоює необхідність формалізації, інституціоналізації та регламентації безпеково-оборонних відносин України та Європейського Союзу. Встановлено суть безпекового партнерства як поглибленої форми асоціації, окреслено механізми і сфери його практичної реалізації. Розмежовано асимілятивні поняття «асоційованого членства», «асоціації» й «асоційованого (безпекового) партнерства», а також запропоновано модель імплементації безпекового партнерства України та ЄС.

Ключові слова: асоціація, інтеграція, безпекове партнерство, Україна, Європейський Союз.

The article asserts a need to formalize, institutionalize and regulate security and defense relationship between the European Union and Ukraine. The substance of a security partnership as a deepened form of association has been defined, whereby its implementation mechanisms and areas have been formulated. The article clearly discerned such assimilative ideas like “associate membership”, “association” and “associate (security) partnership” and offers a model for implementation of the security partnership between the EU and Ukraine.

Keywords: association, integration, security partnership, Ukraine, the European Union.

Жваві дебати щодо місця і ролі України в системі європейської безпеки, спричинені як зовнішніми каталізаторами (виклики формування/форматування нової архітектури європейської безпеки, поява нетрадиційних загроз національній і міжнародній безпеці, поступ у відносинах України з Європейським Союзом), так і внутріполітичною динамікою (зміна урядової коаліції та обрання нового президента України, законодавчого моделювання статусу України як позаблокової держави тощо), відбуваються у науково-політичному дискурсі країни, на жаль, у формі звиклої демагогії й лозунгової демократії. Як слушно зауважує професор, доктор

економічних наук Маркіян Мальський, «аргументація такого рівня придатна виключно для мітингів та виборчих кампаній. Водночас для прийняття серйозних рішень на державному рівні необхідний значно глибший аналіз, що базується на поважних наукових теоріях та розробках» [7, с.3].

Видається дивним те, що така цікава модель інституціоналізації відносин України та Європейського Союзу власне у безпековій та оборонній сферах як «*безпекове партнерство*», побіжно згадана в українській політичній науці науковим співробітником Національного інституту стратегічних досліджень О. Снігірем ще 2007 року [12], досі не викликала обговорення серед представників академічної спільноти. Позаяк, модель «*безпекового партнерства*» (англ. «*(associate) security partnership*») як однієї з форм асоціації з Європейським Союзом за статтею 310 Договору про Європейську Спільноту (тепер, відповідно, ст.188 Н і ст.206 ДЄСп у Лісабонській редакції [24, с.1-271]) закладена у стосунки ЄС з багатьма державами й іншими акторами міжнародних відносин (до прикладу, з ООН, ОБСЄ, НАТО, Російською Федерацією, Туреччиною, Марокко, країнами Африки і Латинської Америки), а також теоретично сформульована представниками європейської школи політичної науки [20; 21, с.15-27; 18].

Мета даної статті, що є продовженням досліджень проблематики вироблення формату відносин України з Європейським Союзом у праці «Між членством та нечленством у ЄС: ідентифікація сучасного статусу й перспектив України» [25, с.70-75, с.96-101], – ініціювати конструктивні дебати й наукове осмислення практичного втілення безпеково-оборонних відносин України з ЄС у рамках національної стратегії інтеграції.

Поправу заявляє редактор часопису «І» Т. Возняк, що «після президентських виборів 2010 року Україна потрапила у зону геополітичної турбулентності» [1, с. 2]. Не в останню чергу чинником такої турбуленції стало деклароване раніше національним інтересом членство у Європейському Союзі, власне, загострення дебатів щодо його ймовірності і сумісності зі стратегією добросусідських відносин за східним кордоном України. Одразу хочеться наголосити: союзне членство – не панацея для української демократії! Це передовсім засіб, інструмент лібералізації економічної політики, демократизації суспільного життя, акумуляції політичного впливу. Це інструмент державної політики. А, як відомо, успіх політики – у правильному використанні інструменту, політичному менеджменті.

Нещодавні «газові» й «флотські» дебати в стінах українського парламенту не дозволяють упевнитися у правильному використанні окресленого вище інструментарію, що у повному комплекті «дається у руки» державам при вступі до Європейського

Союзу. Утім, не варто забувати, що основу частину роботи за спеціальністю «інтеграція» слід виконати ще задовго до вступу – на етапі адаптації, гармонізації і перехідного періоду. Цей етап і є перевіркою «зрілості» до членства у ЄС. І, на жаль, інфантильно-вуличний стиль національного політичного менеджменту далеко не є свідченням такої «зрілості».

Тим часом, потреби української держави у безпеці – особливо після намірів проголосити її нейтральною (а не лише позаблоковою) державою, загострення відносин ЄС з Росією – змушують наукову спільноту шукати способи утвердження України як актора міжнародної безпеки, навіть якщо й у статусі *locus sensibilis* – аби не в якості *locus minoris* [8]! У цьому ракурсі політолог І. Іжнін формулює «виживання та розвиток України як суб'єкта міжнародних відносин» [5, с.98] як один із життєво важливих національних інтересів.

Характерно, що проблема позаблоковості і нейтралітету не має в Україні сталою й послідовного підходу до розв'язання – підходить *a la Figaro* легко ідентифікувати, порівнявши засадничі документи української політики безпеки і оборони, як це робить політолог М. Мацяк [9, с.90-91]: у той час як у Декларації про державний суверенітет «Україна урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках» [9, с.90], Закон України «Про основи національної безпеки України» відносить до головних напрямів державної політики «інтеграцію України в європейський політичний, економічний, правовий простір та в євроатлантичний безпековий простір» [3, Ст.6], тобто фактично «забезпечення повноправної участі України в загальноєвропейській та регіональній системах колективної безпеки, набуття членства у Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору» [9, с.90].

Водночас услід за черговим кроком обґрунтування інтеграції України «до євроатлантичних та європейських структур безпеки та співробітництва, забезпечення широкомасштабної участі України в загальноєвропейській системі безпеки, набуття у майбутньому членства в НАТО та ЄС» [11] новий політичний «істеблїшмент» країни активно лобіює утвердження України як позаблокової і навіть нейтральної держави [2; 14], яка, тим не менше, толерує присутність іноземних військових формувань на власній суверенній території [4]! В результаті світова спільнота уже без апетиту споглядає таке політичне меню з національною «стравою дня» – *vinagrrette politique*, «політвінегретом». Україна потребує визначеності, а державна політика – послідовності й безкомпромісного захисту національного інтересу.

Зі свого боку, Європейська комісія зробила спробу окреслити формат відносин ЄС із країнами безпосереднього сусідства, упровадивши 2008 року модель «Східного партнерства» [19]. Хоча наголос у цьому партнерстві й робиться на економічну співпрацю, на думку політичного експерта О. Литвиненка, безпекових питань не можна уникнути, адже «саме безпековий вимір виступає чи не основним для Східного партнерства» [6, с.10]. При цьому експерт застерігає, що «попри такі інтенції Європейський Союз поки що не готовий платити за безпеку свого східного кордону, його керівництво, що переживає складний період переустановлення після запровадження Лісабонського договору, вагається і намагається зарадити півзаходами» [6, с.10].

За таких умов запорукою успішної інтеграції безпеково-оборонних відносин і побудови стабільної системи європейської безпеки (колективної чи інтегративної) є активізація дипломатичних засобів власне української зовнішньої політики. Такої ж думки дотримується й політичний експерт О. Снігир, стверджуючи, що «з метою посилення участі України у формуванні європейської системи безпеки необхідно здійснювати активну політику з подолання перешкод участі України в ЄПБО» [12]. При цьому аналітик виділяє такі варіанти двосторонньої взаємодії у релевантній сфері: 1) «ЄС утворює в межах ЄПБО окрему програму партнерства з третіми країнами (передусім з тими, хто є партнерами ЄС за програмою Ширшого сусідства)», або 2) встановлюється «асоційоване партнерство України з ЄС в рамках ЄПБО» [12].

Водночас О. Снігир наголошує, що «другий варіант співробітництва є привабливішим для України, оскільки забезпечує більш тісну співпрацю з ЄС та інституалізує участь України» [12] у європейських безпекових справах. І такими перевагами потенційне безпекове партнерство України та Європейського Союзу не обмежиться, якщо його вправно упровадити у безпеково-оборонні відносини обох акторів міжнародної політики. Тому нагальною видається потреба теоретично окреслити саму концепцію безпекового партнерства, аби відтак втілити як на рівні державної політики України, так і на рівні регіональної політики Союзу.

При цьому слід чітко розмежувати поняття, які мають апроксимативне звучання, утім доволі відмінні за своєю суттю і викривляють адекватне розуміння кожного з них. Мова йде про:

- *«асоційоване членство»*, якого так ревно прагнули добитися українські політичні менеджери часів президентства В. Ющенко і якого не існує й понині як правового чи навіть політичного інституту членства Європейського Союзу [25, с. 60-61];

- *«асоціацію»* як край широке поняття, що наповнює реальним політичним змістом найрізноманітніші сфери відносини ЄС/ЄСп

із третіми країнами та акторами, установлені на правових засадах ст.188 Н і ст.206 ДЄСп у Лісабонській редакції [23, с.286-291; 10];

- *«асоційоване (безпекове) партнерство»* як новітню форму відносин ЄС з третіми країнами й акторами, котра набуває теоретичного обрмалення у європейській політичній науці і пропонується для дослідження української академічній спільноті [20, с.66-72; 25, с.70-75, с.96-101].

Останнє поняття виводиться з концепції «змінної геометрії» чи «концентричних кілець», яка практикується як у політичній, так і у правовій площині Європейського Союзу і Європейської Спільноти, хоча й не дуже поширено. Британський експерт Чарльз Грант заявляє, що «лідерам ЄС варто більше використовувати ідею змінної геометрії, відповідно до якої не усі держави-члени зобов'язані брати участь у всіх сферах політики ЄС. Звичайно, вже й нині деякі країни ЄС провадять політику *«опт-ауту»*, неучасті у зоні Євро, Шенгенській угоді чи оборонній політиці ЄС» [21, с.18]. Однак не слід повністю ототожнювати такі політичні моделі, адже «опт-аут» доступний лише дійсним членам Союзу, а не третім країнам чи акторам, що підтримують відносини асоціації і співпраці в окремих сферах політики. Тож, концепція *«безпекового партнерства»* потребує не лише теоретичного конструювання, а й правового оформлення у союзному й комунітарному чи міжнародному праві.

Цікаво, що ідея «безпекового партнерства» як тіснішої форми участі третіх країн у Спільній зовнішній політиці та політиці безпеки належить колишньому міністру закордонних справ Грузії Саломе Зурабішвілі, котра у вересні 2005 року зізналася: «В той час як Грузія ще не готова до строгості спільного ринку, неабияку користь їй могла би принести участь у зовнішній політиці ЄС... Участь Грузії у СЗППБ сама по собі стала б імпліцитною гарантією безпеки» [20, с. 66]. Аналогія і навіть певна спорідненість безпекової проблематики Грузії та України наштовхує на думку, що й Україні, позаблоковій чи нейтральній, не завадив би такий імпліцитний механізм гарантування безпеки.

Теоретичну модель цього механізму можна, на думку Ч. Гранта [21, с. 24; 25, с. 97], безпечно унаслідувати методом аналогії з моделі Європейського економічного простору (ЄЕП), у якій Норвегія, Ісландія і Ліхтенштейн беруть участь у консультаціях щодо функціонування спільного ринку, однак не залучені до комунітарної процедури ухвалення рішень. Тобто якщо рішення прийнято на рівні ЄС, країни-учасниці ЄЕП змушені його прийняти, навіть якщо таке рішення не цілком відповідало їх преференціям.

Яким чином така схема мала би функціонувати у сфері безпекових відносин України та ЄС? Насамперед потрібно було б визначити шляхом урядових переговорів коло спільних для

України та Європейського Союзу інтересів у сфері безпеки; відтак – окреслити механізм розгляду цих питань на рівні Ради Міністрів ЄС включно з модальностями участі України (на відповідному урядовому чи президентському рівні) в обговореннях. При цьому пропонується, на відміну від Ч. Гранта [21, с.24], що Україна таки повинна мати право ухвального голосу у процесі прийняття союзних рішень принаймні щодо проблем, що її безпосередньо стосуються чи входять до кола життєво важливих національних інтересів. У решті сфер спільного безпекового зацікавлення Україна матиме змогу діяти за схемою «опт-ауту»: ухвалене без її участі союзне рішення українська держава або акцептуватиме і реалізуватиме спільно з державами-членами ЄС (обираючи модель «*opting-in*»), або не акцептуватиме його взагалі (обираючи шлях «*opting-out*»), утримуючись від будь-яких дій, які б могли зашкодити імплементації союзного рішення (відповідно до імперативу «заборони фрустрації» [13, с.73]).

Підготовчу інформаційну й переговорну роботу з українського боку виконуватиме невелика команда дипломатів, яку слід буде відрядити до будівлі *Justus Lipsius* Ради міністрів ЄС, залучивши українських дипломатів до роботи відповідних союзних комітетів (передовсім до «КОРЕПЕР І» і «КОРЕПЕР ІІ») і робочих груп. Старшого за рангом українського дипломата варто буде відрядити до Брюсселю для участі у тих засіданнях Комітету політики і безпеки (КПБ), які стосуватимуться сфер співпраці у рамках «безпекового партнерства» [25, с.97].

Як підкреслює Ч. Грант, такий формат відносин дозволить «безпековим партнерам [Союзу] бути тісніше залученими до інституцій СЗППБ, аніж поточним країнам-кандидатам на вступ на зразок Хорватії і Туреччини» [21, с.24], котрі хоча й мають право асоціюватися з союжною зовнішньою політикою, утім, не володіють дипломатичним корпусом у складі дипломатичного механізму Спільної зовнішньої політики та політики безпеки.

Позаяк безпекове партнерство не повинно обмежуватися процедурними й інституційними моментами інтеграції, наріжним каменем співпраці повинна стати для ЄС та його безпекових партнерів політика «взаємної допомоги у вирішенні реальних проблем» [21, с.24]. Адже зрозуміло, що «переваги від співпраці не повинні бути одновекторними, виходячи від ЄС до його партнерів, а взаємоспрямованими» [21, с.24]. У цьому плані було б цілком раціонально поширити «безпекове партнерство» також на сферу Європейської політики безпеки та оборони (ЄПБО), що на практиці уже відбувається у форматі міжнародних угод про участь у союзних цивільних та/чи військових операціях, учасником яких є також Україна [16; 17; 22]. При цьому у сфері імплементації ЄПБО

безпековим партнерам можна було б запропонувати не лише брати участь делегуванням власних збройних сил для участі в союзних операціях (що є сьогодишньою практикою), а й залучатися до управління операціями, власне, кризового менеджменту [21, с.25].

Одразу ж спростуємо можливу критику цього концепту, яка може ґрунтуватися на тезі про союзний дипломатичний маневр у вигляді «безпекового партнерства» в обхід повноправного членства у ЄС. Таке трактування концепту впливає з його нерозуміння. Опонентам варто буде звернутися до історії інтеграції і віднайти аналоги з тим же СЕП, котрий оригінально задумувався першим президентом Європейської комісії Жаком Делором як альтернатива вступові країн Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) до Європейської Спільноти, однак більшість країн-учасниць ЄАВТ таки зробили цей крок.

Зрештою, припускаємо, що навіть за найгіршого випадку – дихотомії «асоційованого безпекового партнерства» (своєрідного «членства у СЗППБ») і «нечленства» – теперішні учасники Європейської політики сусідства, Середземноморського союзу та інших форм відносин асоціації ЄС із третіми країнами оберуть першу опцію. Тож, не слід шукати «підводні течії» концепту безпекового партнерства, а радше – поки ще дозволяє ситуація його формування/формування – запобігти у правовий спосіб можливим амбівалентностям.

«Приміряючи» формат безпекового партнерства на відносини ЄС з Україною, Ч. Грант припускає: «Якщо, до прикладу, велика група держав-членів раптом розпочне кампанію за повноправне членство України [у Європейському Союзі], уряд у Києві, звичайно, не матиме жодного стимулу набути членства виключно у Спільній зовнішній політиці та політиці безпеки... Суть пропонованих безпекових партнерств не у відмовлянні сусідів від намірів приєднатися до ЄС, а радше у стимулюванні взаємовигідної співпраці» [21, с. 25] передовсім у сфері національної й регіональної безпеки. Адже «якщо б ЄС сказав «ніколи» країнам на зразок України, Молдови, Білорусі та Грузії, то яким чином він би надіявся впливати на їх розвиток» [21, с. 17] і стабілізацію безпекової ситуації в регіоні?

Практична реалізація пропонованої моделі «*безпекового партнерства*» між Україною та Європейським Союзом можлива лише після належного врегулювання правових засад співпраці – як з боку Союзу, так і з боку України. Так, найперше слід чітко позиціонувати пропонований інститут «безпекового партнерства» у союзному та/чи міжнародному правовому полі: або 1) на рівні *lex generalis*, установчих договорів ЄС (розширивши шляхом офіційного чи автентичного тлумачення норму ст. 188 Н і ст. 206 ДЕСп у Лісабонській редакції чи ввівши протоколом змін

до установчих договорів нову статтю про «безпекове партнерство»), або 2) в форматі *lex specialis*, окремих міжнародних угод Союзу з Україною (на зразок «Угоди про схему участі України в операціях ЄС з кризового врегулювання» [15]).

Враховуючи ситуацію зі складнощами тільки-но завершеного лісабонського процесу реформування установчих договорів Союзу, чергове внесення змін до «наднаціональної конституції» навряд чи стане для лідерів ЄС найбажанішим способом правового врегулювання проблематики «безпекових партнерств». Тож регламентація відносин безпекового партнерства шляхом прийняття міжурядових угод ЄС із відповідними третіми країнами, що чітко закріплюватимуть права, обов'язки, а також гарантії учасників, виглядає найбільш імовірним варіантом.

Правової регламентації потребує не лише сам інститут «безпекового партнерства» як такий, а й механізми його реалізації, включно з визначенням сфер такої співпраці. Тут, на переконання українського експерта О. Снігиря, формат асоційованого безпекового партнерства України з ЄС (фактично, «членства» України у СЗППБ/ЄПБО) «має стати одним з важливих аспектів діалогу поряд зі створенням зони вільної торгівлі, полегшенням візового режиму» [12], а також укладенням (можливо і до кінця 2010 року) угоди про асоціацію. Безумовно, втілення такого формату відносин дозволило б Україні не лише розвинути тісніші, інтегративні відносини з її сусідом шляхом розширення її участі в управлінні і безпосередньому виконанні операцій ЄС, інтенсифікації безпеково-політичного діалогу в форматі «трійки» чи його розширенні на обміни й візити посадовців оборонних відомств, участі у засіданнях Військового штабу ЄС, залучення до тренінгів під егідою Європейського коледжу безпеки та оборони, а й паралельно сприяти в такий спосіб реалізації національної стратегії інтеграції і набуття повноправного членства у Союзі.

Таким чином, *безпекове партнерство* може стати інструментом реалізації національного інтересу України, гарантуючи швидше (аніж за умов вичікування вступу до ЄС) ангажування української держави у європейські безпекові справи, що безпосередньо торкаються національної безпеки. Аксиоматичним залишається справедливе твердження, що «асоційоване [безпекове] партнерство України у ЄПБО потребує своєї політичної актуалізації під час нинішнього загальнопереговорного процесу з Європейським Союзом і пошуків наступного правового вирішення» [12]. Теоретично, таку аксиоматику є час осмислити і, в результаті, сконструювати формат взаємовигідних для України та ЄС відносин, адже до наступного 2014-2020 фінансового року Європейського Союзу залишилося достатньо часу, аби прицільно спрямувати дипломатичні зусилля у

напрямку включення у майбутній союзний бюджет статті витрат на асоційоване безпекове партнерство з Україною і можливий перехід України у категорію держав-кандидатів на вступ до Союзу.

1. Возняк Т. Осмислення стану безпеки держави Україна знову лягло на плечі української громадськості та українського експертного співтовариства // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2010. – Вип.60. – с.2-5. 2. Експерт про Януковича, НАТО, нейтралітет і Північну Африку // <http://www.unian.net/ukr/news/news-366596.html>. 3. Закон України «Про основи національної безпеки України» №964-IV від 19 червня 2003 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – №39. – с.351. 4. Закон України «Про ратифікацію Угоди між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України» №2153-VI від 27.04.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2153-17>. – Назва з титул. екрану. 5. Іжнін, І. Діяльність України у сфері міжнародної безпеки / Гізіцький В. / Подраза А. (Ред.). Польща та Україна у процесах європейської безпеки. – Люблін: ЛКУ, 2008. – С. 97-103. 6. Литвиненко О. Безпекове середовище навколо України // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2010. – Вип.60. – с.8-15. 7. Мальський М., Пехник А. Стратегічні зовнішньополітичні та зовнішньоекономічні вектори України у системі світових інтеграційних процесів // Вісник Львівського університету: Серія міжнародні відносини. – 2008. – Вип.25. – С. 3-8. 8. Марков І. Виступ на засіданні Секції III «Світова безпека: чи можливі загальні критерії?» Міжнародного безпекового форуму у Львові. – Львів: ЛНУ, 15-16 квітня 2010 р. 9. Мацяк М. Особливості формування політики безпеки і оборони України / Гізіцький В., Подраза А. (Ред.). Польща та Україна у процесах європейської безпеки. – Люблін: ЛКУ, 2008. – С. 87-96. 10. Микієвич М. Міжнародно-правові аспекти співробітництва Європейського Союзу з третіми країнами. – Львів: ЛНУ, 2001. – 200 с. 11. Проведення оборонного огляду в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua&part=ua-pato&sub=oglyad>. – Назва з титул. екрану. 12. Снігир О. Європейська політика безпеки та оборони: стратегічні аспекти співпраці України з ЄС – визначення напрямів та формату // Аналітичні записки щодо проблем і подій суспільного розвитку: березень-грудень 2007 р. – К.: НІСД, листопад 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/archiv2007.htm>. – Назва з титул. екрану. 13. Тюшка А. Договір про Конституцію для Європи: генезис, юридична природа, політична цінність (Монографія). – К.: К.І.С., 2007. – 228 с. 14. Янукович высказался за нейтралитет Украины [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: <http://www.delfi.ua/news/daily/society/yanukovich-vyskazalsya-za-nejtralitet-ukrainy.d?id=254793>. – Назва з титул. екрану. **15.** Agreement between the European Union and Ukraine establishing a framework for the participation of Ukraine in the European Union crisis management operations // Official Journal of the European Union. – L 182. – 13 July 2005. – p.29-34. **16.** Agreement between the European Union and Ukraine on the participation of Ukraine in the European Union Police Mission in Bosnia and Herzegovina (EUPM BiH) // Official Journal of the European Union. – L 239. – 25 September 2003. – pp.38-40. **17.** Agreement between the European Union and Ukraine on the participation of Ukraine in the European Union Police Mission in the former Yugoslav Republic of Macedonia (EUPOL “Proxima”) // Official Journal of the European Union. – 30.11.2004. – L 354. – pp.82-84. **18.** Alcaro, Riccardo (Ed.). Re-launching the Transatlantic Security Partnership // Quaderni. Istituto Affari Internazionali. – November 2008. – No.12. – 54 p. **19.** European Commission. The Eastern Partnership – an ambitious new chapter in the EU’s relations with its Eastern neighbours // IP/08/1858. – Brussels, 3 December 2008. **20.** Grant, Charles. Europe’s blurred boundaries: Rethinking enlargement and neighbourhood policy. – London: CER, 2006. – 78 p. **21.** Grant, Charles. The strategic implications of the EU malaise – Enlargement, variable geometry and stronger neighbourhood policy: A European perspective / Emerson, Michael (Ed.). Readings in European Security. – Brussels: CEPS, May 2007. – Vol.IV. – 269 p. – pp.15-27. **22.** Memorandum of Understanding between the European Commission, the Government of the Republic of Moldova and the Government of Ukraine on the European Commission Border Assistance Mission to the Republic of Moldova and to Ukraine. – Palanca, 7 October 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eubam.org/files/0-99/73/memorandum_of_understanding_en.pdf. – Назва з титул. екрану. **23.** Schweitzer, Michael / Hummer, Waldemar / Obwexer, Walter. Europarecht: Das Recht der Europäischen Union. – Wien: Manz, 2007. – 894 S. **24.** Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007 // Official Journal of the European Union. – 17 December 2007. – Vol.50. – C 306. – pp.1-271. **25.** Tyushka, Andriy. Between the EU-Membership and Non-Membership: Defining Ukraine’s current status & perspectives. – Saarbrücken: LAP – LAMBERT Academic Publishing, 2010. – 124 p.